

## Економічні виміри віртуального хронотопу: міжнародний та регіональний контексти

*Досліджується проблема «віртуального хронотопу» в інформаційному («мережевому») суспільстві, в якому відбувається прискорення цивілізаційних процесів, що приводить до «тиранії часу». Часопросторові трансформації обумовлюють кардинальну зміну економічних процесів у міжнародному і регіональному масштабах.*

*Ключові слова: хронотоп, час, простір, віртуальний, дромологія, інформаційне суспільство, мережа, економіка.*

Нова світова ситуація приводить до становлення «картографії Нового світу» (А. Неклесса), яка характеризується не тільки і не стільки зміною геоекономічних та геополітичних парадигм, але й руйнуванням класичного розуміння економічного простору. Особливістю нової картографії є те, що на карті світу водночас приживаються й здобувають більш ніж реальний вплив, при чому не тільки політичний, але й економічний, умовні утворення разом із утвореннями реальними. Зокрема, термінали транснаціональних організацій на кшталт офшорних зон, істинне призначення яких нерідко – реалізація різноманітних схем економічної практики. Таким чином, відбувається становлення віртуального економічного простору, що долає традиційні просторові детермінації, які визначали класичну економіку. Після своєрідного «долання простору» на авансцену економічних розвідок виходить проблема «часу», ставши основою стандартизації світових глобальних процесів.

Широке коло питань, пов'язаних із розробкою проблем економічних простору й часу в умовах сучасної цивілізації, сутності хронотопу, характеристики глобальних процесів як результат відповідних трансформацій, обумовлених динамікою широкомасштабних соціальних, політичних, культурних процесів, знайшли своє відображення у працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених: Т. Еріксена, П. Вірільо, А. Чернова, Ю. Осипова, О. Погребняка, В. Нікітаєва та ін. Економічний аспект простору і часу як хронотопу розглядається в роботах О. Неклесси, К. Гаджієва, О. Бузгаліна та ін. Дослідження й публікації останніх років стосуються переважно випадків постановки проблеми.

Донині в економічній науці проблема хронотопу<sup>1</sup> розглядається здебільшого в плані наративу. Давалася загальна характеристика процесів, що проходять у суспільстві як соціально-економічному і культурному просторі, і характерис-

© О. Г. Домбровський, 2012.

<sup>1</sup> Хронотоп (часопростір) – єдність часових і просторових координат. Поняття ввів у науковий обіг відомий російський і радянський фізіолог А. А. Ухтомський (1875-1942), який визначав хронотоп як «закономірний зв'язок просторових і часових координат». Поширення набуло після досліджень російського і радянського філософа й літературознавця М. М. Бахтіна (1895-1975). У природничих науках Х. використовується для позначення взаємозв'язку простору і часу в єдиному чотиримірному континуумі з акцентом на специфіку його смислового наповнення, що створюється свідомістю спостерігача. У соціо-економічних науках Х. описує єдність соціального простору і соціального часу, яка схоплюється окремим індивідом у певній події й створює наративи, які дають можливість інтерпретувати Х. Саме наративний характер Х. дає можливість виокремлювати інтерпретативне поле, в якому розглядається Х. (економічне, соціальне і т. д.), на основі чого виокремлюються відповідні різновиди Х. (економічний, соціальний, віртуальний тощо).

тика часу (епохи). У той же час часопросторові означення реальності вимагають його аналізу в специфіці інформаційного соціуму.

*Метою статті* є аналіз темпорального змісту «віртуального хронотопу» (тобто його часових аспектів), який є результатом розвитку «мережевого суспільства», у контексті переосмислення ієрархічних структур інформаційно-комунікативного простору, зокрема поняття «дромологія», що є середовищем формування глобальної «мережевої економіки».

В інформаційному суспільстві економічний час, детермінований соціальним часом, змінює власний вектор. Як зауважує Дж. Нейсбіт, із приходом інформаційного суспільства змінюється орієнтація у часі: «В аграрному періоді існувала орієнтація на минуле. Фермер із досвіду минулих років дізнавався, як орати, як збирати врожай, як його зберігати. В індустріальному суспільстві час – це теперішній час. *Тепер* зробити, *тепер* продати, вирішити ось це завдання ... – і так далі. У нашому новому інформаційному суспільстві час орієнтований на майбутнє» [5, с. 32]. Віртуалізація економіки передбачає, таким чином, розгляд часу як певної проєкції в майбутнє, оскільки у ній завжди найбільш важливою є «гра на випередження».

Час – це своєрідний стандарт, який є вирішальним і глобально значимим не менш ніж, наприклад, гроші. У цілому можна провести аналогію між єдиним стандартом грошей у глобальному світі як способом уніфікації світової економіки та єдиним стандартом часу. Єдиний стандарт грошей робить їх надсимволічними й незалежними від географічних детермінант. Час, опредметнений у годинниках, стає часом «самостійним, незалежним від подій» [8, с. 57]. Час керує нами ззовні й регулює наш спосіб отримання інформації. Разом із тим, інформаційні технології ламають традиційне лінійне сприйняття часу, яке в добу Модерну виражалось в ідеї односпрямованості темпоральних потоків у бік прогресу.

Сучасності більш характерне *інтервальне* сприйняття часу. Такому його сприйняттю властиве особливе відчуття швидкості й прискорення. П. Вірільо у зв'язку з цим вводить особливий термін *дромологія*<sup>2</sup> – наука про швидкість і прискорення, яка показує зміщення просторово-часової осі. Вплив інформаційних технологій приводить до «стиснення» часу, яке відбувається вже не на осі історії (тобто не мозаїка подій стає насиченішою), але – на осі реальності. «Якщо у XVIII столітті ми відкрили глибинний час багатьох мільйонів років, які пішли на затвердіння небесного тіла, яке нас несе, то зараз перед нами відкривається поверховий час дромологічної реальності-ефекту взаємодій на відстані, – стверджує П. Вірільо. – Після часу-матерії твердої геофізичної реальності місць настає час-світло віртуальної реальності, в'язкої, яка міняє саму сутність протяжності, викликаючи тим самим викривлення часу і прискорення всіх реальностей: речей, істот, соціокультурних явищ...» [1].

Дромологія показує, яким же чином у нашу епоху за допомогою інформаційних, телекомунікаційних та інших технологій відбувається стрімка діяльність, яка не була властивою попереднім епохам. «Ще 100 років тому, аби завоювати таку країну, як Польща, знадобилося б декілька тижнів або місяців: швидкість військових дій відповідала середній швидкості пересування кавалерії, – пояснює точку зору засновника теорії швидкості Т. Еріксен на прикладі військової справи. – На самому початку минулого століття були винайдені танки і біплани, і

<sup>2</sup> Дромологія – наука, яка вивчає особливості соціального часу з точки зору поняття «швидкості». Термін «дромологія» запропонував французький філософ і архітектурний критик П. Вірільо (нар. 1932 р.), він буквально означає «наука про швидкість». В основі дромології лежить ідея впливу соціокультурної динаміки, соціальної мобільності та технічного прогресу на швидкість політичних, економічних та культурних процесів, а також наслідків цього впливу на сприйняття соціального часу.

раптово швидкість ведення війн значно збільшилася. Потім з'явилися винищувачі й ракети середнього радіусу дії, так що сьогодні держава, що оголосила війну, може нанести удар по своєму супротивнику за декілька хвилин» [8, с. 70].

Аналогічну ідею демонструє М. Маклюен у своїй концепції «глобального селіфа», в якому за допомогою інформаційних технологій рішення приймаються миттєво. Ця миттєвість зрештою приводить до того, що час стає завжди моментом, який тільки й має значення. «Ми говоримо про тиранію часу над простором, – підводить підсумок сучасним темпорально-топологічним трансформаціям Т. Еріксен. – Відстані зникають, і коли далеке стає близьким, близькість як така припиняє існувати» [8, с. 71]. Тиранія часу, тиранія моменту – таке світовідчуття сучасної економічної людини.

Такої ж точки зору дотримується П. Вірільо, який вважає, що сучасності більше пасувала б назва не кіберпростору (cyberspace), а кіберчасу (cybertime). Він говорить про «відмову від розуміння», яка відбувається «у нас на очах і обумовлена занепадом держави-нації й негласним встановленням нових політичних утворень за допомогою мас-медіа й мережевих мультимедіа, які відображають на своїх екранах прискорення Часу, «реального часу» комунікацій, що виконують релятивістське стиснення «реального простору» Землі шляхом штучного часового стиснення обмінів зображуваного світу. Віднині не існує «тут», але існує «тепер». Таким чином, ми підійшли не до завершення Історії, а до запрограмованого зникнення *hic et nunc i in situ*» [1].

Отже, становлення віртуальної економіки, яке констатується і відбувається протягом уже півстоліття, прискорює динаміку «інформаційного» сьогодення, в якому постійні трансформації стали повсякденними явищами, а ситуація сталості, «стабільності» перетворилася на нездійснений і недосяжний ідеал. «Формується нова реальність, головною ознакою якої є лавиноподібне прискорення змін, безліч «викликів», які апелюють до здатності людей знайти їм відповідь або належним чином пристосуватися» [2, с. 63], – стверджують сучасні дослідження.

Поряд з тим, долання простору на користь часу не свідчить про те, що віртуальний простір є антионтологічним. Скоріше в інформаційних технологіях сучасності виникає нова онтологія – *позапросторова*. На думку В. Нікітаєва, такою онтологією стає семіотика. Особливо це помітно в Інтернеті як ключовій інформаційній технології сучасності: її сутність утворюють знаки, які й є своєрідною мережевою онтологією. Таким чином, ми маємо специфічний текстуальний простір, який складається із гіперпосилань, що й утворюють своєрідне «тіло» Інтернету. Разом з тим, час у кіберсвіті є часом віртуального персонажу, який існує доти, доки він у цьому світі представлений. Дослідник проблему «простору і часу *www*» нагадує про те, що «на Інтернет покладали деколи великі надії, очікували, що мережа стане певною глобальною інтелектуальною лабораторією, таким собі Всесвітнім Мережевим Розумом, здатним вирішити будь-яку проблему, що стоїть перед людством. Ці надії не виправдалися: принаймні поки що. Зате вийшло зовсім інше: вийшов паралельний світ» [6, с. 91]. Хронотопу цього паралельного світу властиві гіпертекстуальність просторових смислів і дромологічна темпоральність. При цьому вплив віртуального хронотопу на швидкість і постійне прискорення економічних процесів очевидний.

Зрозуміло, що й до «епохи *www*» відбувалася еволюція темпорального аспекту економічного хронотопу<sup>3</sup>. Годинники створили синхронність дій, яка, своєю чергою, ввела в економіку усвідомлення співвідношення між синхронністю та ефективністю. Ці процеси стояли біля витоків економічної науки менеджменту.

<sup>3</sup> Під еволюцією темпорального аспекту економічного хронотопу маємо на увазі розвиток тенденцій до прискорення передусім економічного часу (як однієї з двох складових хронотопу поряд із простором).

Це демонструє, зокрема, науковий підхід до управління трудовими процесами Ф. Тейлора, який вперше реалізував ідею залежності часу, витраченого на працю, й ефективності, яку можна досягнути шляхом скорочення «мертвого» часу, що витрачається не на працю. Таким чином, «тейлоризм – це відповідь індустріальної цивілізації на систему мір: він стандартизує, дробить процес виробництва й позбавляє від необхідності його осмислення й суб'єктивізму» [8, с. 75]. Проте в межах тейлоризму, та й в межах індустріального суспільства в цілому, рутинізованою стає не інтелектуальна праця, а «ручна робота» у найширшому сенсі – тобто робота явно не інтелектуальна. Інформаційні технології поступово рутинізують роботу інтелектуальну: машини, а не люди, роблять сьогодні складні й тривалі розрахунки, вони ж шукають інформацію й обробляють її. Отже, прискорення в інформаційному суспільстві обумовлюють виникнення нових джерел прискорення усіх економічних процесів, у тому числі й трудових. Хоча рутинізація інтелектуальної праці не завжди приводить до прискорення трудових процесів, і тому в інформаційному просторі виникають власні стандарти, зумовлені способом функціонування інформаційних технологій та видам роботи з ними.

Колосальне додання простору й переструктурування часу формують новий інваріант хронотопу, який розширює інтелектуальні можливості людини. Ще М. Маклюєн виявив, що «впродовж механічних епох ми займалися розширенням наших тіл у просторі. Сьогодні, коли минуло понад століття з того часу, як з'явилася електрична технологія, ми розширили до всесвітніх масштабів свою центральну нервову систему і скасували простір і час, принаймні в межах нашої планети [4, с. 31]. Новий хронотоп – інтелектоцентрований за своєю суттю: вивільнивши людину від рутинної механіки, він зосередив її увагу на розвиткові знання та інтелекту. Таким чином, з'являється можливість розширення творчого процесу пізнання «до масштабів всього людського суспільства приблизно так само, як раніше завдяки різним засобам комунікації були розширені назовні наші відчуття і нерви» [4, с. 5].

Масштабні трансформації сучасності зумовлюють переосмислення ієрархічних структур інформаційно-комунікативного простору, які втрачають власні висхідні чи низхідні спрямованості. Метафора ієрархічної піраміди, яка супроводжувала соціум протягом багатьох століть, втрачає власну дієвість. Простір стає мережевим, його метафорою виступає «павутина» – інформація зосереджена в її інформаційних «вузлах», між якими існують розгалужені інформаційні зв'язки. Усвідомлення мережевої структури світової економіки відбувається у працях М. Кастельса, який заявляє: «Мережа є тим типом організації, що забезпечує невпинну адаптацію і максимальну гнучкість, необхідні для глобальної взаємозв'язаної економіки. Вона забезпечує це за допомогою економічних запитів, що змінюються, які постійно обновлюються, а також – множинних стратегій (індивідуальних, культурних, політичних), що запроваджуються різними акторами, внаслідок чого виникає рухлива соціальна система зі зростаючим ступенем складності» [3, с. 90-91]. Саме «гнучкий» характер мережі є її основною перевагою.

Слід зазначити, що відбувається не додання пірамідальних ієрархічних структур з їх подальшою заміною на структури мережеві. Як зазначив Дж. Нейсбіт, «ієрархії зберігаються; втрачається наша віра в їх дієвість» [5, с. 273]. Мережа є лише відповіддю на виклики сучасності (передусім – економічні), відповідь яким не змогли дати традиційні ієрархічно організовані соціальні інститути. Мережа стала формою соціальної самоорганізації, яка народилася передусім із комунікації. Саме тому в мережевих конструктах найважливішим є не мережа, а процес її створення: «важлива не мережа, тобто готовий продукт, процес попадання в неї – спілкування, яке утворює зв'язки між людьми і групами людей» [5, с. 275].

Інтернет як ключова інформаційна технологія сучасності досить позірно демонструє принцип децентрованості та дезієрархізації мережевої структури. Ра-

зом з тим, свідчення про децентрованість мережі неоднозначне. На думку М. Кастельса, «мережа, що ґрунтується на нових інформаційних і комунікаційних технологіях, є водночас і центрованою, і децентрованою. Вона може забезпечувати координацію, не маючи центра. Місце інструкцій заступили інтеракції. За умов набагато вищого ступеня складності в ній відбувається набагато менш серйозних перебоїв. Поряд з тим, усе це аж ніяк не означає, що великі корпорації поступаються місцем малому та середньому бізнесу, а багатонаціональні об'єднання стають пережитком минулого. Насправді відбувається протилежне – увесь світ охоплений «манією злиття» [3, с. 91]. З іншого боку, на думку дослідника, «концентрація капіталу, разом з тим, супроводжується децентралізацією організації. Великі багатонаціональні корпорації внутрішньо функціонують як децентралізовані мережі, чії складові значною мірою автономні. Кожен елемент таких мереж часто входить і до інших мереж. Це можуть бути мережі, які пов'язують корпорацію з дочірніми малими і середніми компаніями, або мережі, що ситуативно, у зв'язку зі спеціальними цілями і задачами, поєднують великі корпорації в особливих просторово-часових межах» [3, с. 91-92].

Таким чином, віртуальний хронотоп є водночас і центрованим й децентрованим, й на підставі цього можна говорити в тому числі й про його *трансформативність*. Дромологічні тенденції (тенденції до прискорення перебігу подій у соціальному просторі) передбачають мінливість хронотопу, але ця мінливість перетворюється на конструктивний фактор, адже «Мережі – всі мережі – розвиваються завдяки своїй постійній перебудові, яка іноді призводить до радикальної зміни структури, складу та цілей. Проблема полягає в тому, що люди і території, чії засоби до існування і чия доля залежать від їхнього місця в мережах, не можуть змінюватися настільки ж легко. Капіталовкладення скорочуються, інженери емігрують, туристи шукають інші фешенебельні курорти, а глобальні мас-медіа йдуть з регіонів, що переживають занепад. Мережі реформуються в «обхід» окремих територій (чи окремих категорій людей), здійснюючи перебудовування в інших місцях або з іншими групами. Однак «людський фактор» у мережах не здатний до таких швидких мутацій. Люди потрапляють у пастку, переживають надлом і кризу. Все це призводить до соціальної деградації – саме сьогодні, на порозі найбільш багатообіцяючої епохи людських звершень» [3, с. 92-93].

Таким чином, простір віртуального хронотопу – це простір глобальної мережі. Мережеві трансформації суспільства мають значний вплив на формування нових економічних, соціальних та культурних відносин, внаслідок яких відбувається становлення глобальної мережевої економіки. Останню можна визначити як «середовище, де компанія або індивід, що перебувають у будь-якій точці економічної системи, можуть із меншими затратами контактувати з будь-якою іншою компанією або індивідом з приводу спільної роботи, для здійснення торгівлі або обміну ідеями» [7, с. 23]. Основною особливістю цього типу економіки є прискорене переміщення в електронне середовище різноманітних видів соціально-економічної діяльності.

Основні економічні маркери (показники економічного стану, за якими він вимірюється) – торгівля, фінанси, праця – по-новому функціонують у мережевому суспільстві. Це пов'язано з тим, що надважливий ресурс – «інтелект в умовах Мережі виявився надзвичайно мобільним. Це створює сприятливий ґрунт для розвитку дистанційних трудових відносин, які інакше називаються теле- або віддаленою роботою» [7, с. 26].

Інформаційний світ створює власний хронотоп, форма якого водночас схожа на павутину і на амебу: вона оплутує всю земну кулю інформаційними потоками, що центруються довкола «інформаційних вузлів», але також вона пластично змінює форму, гнучко пристосовуючись до кожної нової часопросторової ситуації, ре-

агуючи на час і простір довкола. Хронотоп інформаційного суспільства – віртуальний хронотоп, спекулятивний і симулятивний, а тому – нескінченно мінливий, нестійкий, нестабільний. Він – як «людина без властивостей»: зайвий за ознакою своїх присутніх властивостей, проте насущний, нагальний, такий, що впливає на соціальний світ, формує і водночас руйнує його. Віртуальний хронотоп – це хронотоп «епохи перемін», це – «хронотоп-революція», наслідки якої є «точкою за непокоєння» усіх сучасних дослідників сфери соціального.

#### Список використаних джерел

1. Вирильо П. Информационная бомба. Стратегия обмана / П. Вирильо. – Режим доступа : <http://lib.ru/POLITOLOG/virilio.txt>.
2. Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любивий, К. Ю. Райда, В. К. Федорченко, О. М. Йосипенко, О. М. Соболев, Н. А. Фоменко, О. П. Будя, Ю. О. Безукладніков. – К. : ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. – 404 с.
3. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація і соціальний розвиток / М. Кастельс // Економіка: виклики глобалізації та Україна [під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка]. – К. : [б. в.], 2004. – С. 81-104.
4. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. – Жуковский : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2003. – 464 с.
5. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит ; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с.
6. Никитаев В. В. Пространство и время WWW / В. В. Никитаев // Влияние Интернета на сознание и структуру знания. – М. : ИФ РАН, 2004. – С. 73-93.
7. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2003. – 232 с.
8. Эриксен Т. Х. Тирания момента. Время в эпоху информации / Т. Х. Эриксен. – М. : Весь мир, 2003. – 208 с.

#### **Домбровский А. Г. Экономические измерения виртуального хронотопа: международный и региональный контексты.**

*Исследуется проблема «виртуального хронотопа» в информационном («сетевом») обществе, в котором происходит ускорение цивилизационных процессов, что приводит к «тирании времени». Пространственно-временные трансформации обуславливают кардинальное изменение экономических процессов в международном и региональном масштабах.*

*Ключевые слова: хронотоп, время, пространство, виртуальный, дромология, информационное общество, сеть, экономика.*

#### **Dombrovsky O. H. Economic Dimension of Virtual Time-Space: the International and Regional Contexts.**

*The problem of “virtual time-space” in the information (“network”) society, in which the civilization processes are accelerated leading to the “tyranny of time”, is examined. The time-space transformations cause radical change of economic processes in the international and regional scales.*

*Keywords: time-space, time, space, virtual, dromology, information society, network, economy.*

Надійшло 10.09.2012 р.